

УДК 159.9

<https://doi.org/10.31891/PT-2022-1-5>

Валентина КУПЧИШИНА

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана

Хмельницького

<http://orcid.org/0000-0003-0937-8029>

e-mail: valentino68_68@ukr.net

Людмила МАЦУК

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

<https://orcid.org/0000-0003-0472-6813>

e-mail: plo4447@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Мовлення є свідченням мовної культури людини, її розумового й особистісного розвитку. Увага дослідників зумовлена необхідністю розв'язання одного з ключових завдань дошкільної освіти – формування мовленнєвої особистості дошкільника. Зміст формування мовленнєвої особистості в дошкільному віці визначається програмами мовленнєвого розвитку дітей і нормативними документами для дошкільної.

Актуальність сучасного мовленнєвого розвитку в дошкільному дитинстві визначається завданнями щодо створення оптимальних умов для якнайповнішого розкриття потенційних можливостей кожної дитини, які виявляються в специфічно дитячих видах діяльності й пов'язані із комунікацією. Становлення в людини всіх психічних функцій, психічних процесів, особистості в цілому неможливе без міжособистісного контакту. При цьому мовленнєвий розвиток та його вдосконалення необхідно розглядати як відображення становлення навичок комунікативно-мовленнєвої взаємодії. Здатність до спілкування розуміється як комплексна здатність користуватися засобами взаємодії, що забезпечують успішність цілей комунікації.

Нажаль, в розвитку мовлення дітей дошкільного віку часто виникають проблемні ситуації, що стають загрозою у подальшій мовленнєвій діяльності дитини. Це у подальшому відображається на її емоційному, психологічному стані, проявляється у навчальному процесі, тому вчасне звернення до фахівця може виправити ситуацію. Дорослі мають знати і розуміти напрямки розвитку мовленнєвої діяльності у дошкільному віці та докласти зусиль щодо її оптимізації, особливо під час організованого навчання дітей у закладах дошкільної освіти. Перспективами подальших розвідок є вивчення впливу гаджетів на мовленнєву діяльність дошкільників та позиція та роль дорослих щодо цього.

Ключові слова: діти, дошкільний вік, гаджети, мовлення.

Valentyna KUPCHYSHYNA

National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine (SBGS), Khmelnytskyi

Lyudmila MATSUK

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SPEECH ACTIVITY OF PRESCHOOL CHILDREN

Speech is evidence of a person's language culture, his mental and personal development. The attention of researchers is due to the need to solve one of the key tasks of preschool education - the formation of the speech personality of a preschooler. The content of speech personality formation in preschool age is determined by children's speech development programs and normative documents for preschool.

The relevance of timely speech development in preschool childhood is determined by the tasks of creating optimal conditions for the fullest possible disclosure of the potential capabilities of each child, which are manifested in specifically children's activities and are related to communication. The formation of all mental functions, mental processes, personality in a person as a whole is impossible without interpersonal contact. At the same time, speech development and its improvement must be considered as a reflection of the formation of communication and speech interaction skills. The ability to communicate is understood as a comprehensive ability to use means of interaction that ensure the success of communication goals.

Unfortunately, in the speech development of preschool children, problematic situations often arise that become a threat to the child's further speech activity. This is later reflected in her emotional and psychological state, manifests itself in the educational process, so I can correct the situation by contacting a specialist in time. Adults should know and understand directions for the development of speech activity in preschool age and make efforts to optimize it, especially during the organized education of children in preschool education institutions.

Prospects for further research are the study of the influence of gadgets on the speech activity of preschoolers and the position and role of adults in this regard.

Key words: children, preschool age, gadgets, speech.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Мовлення є свідченням мовної культури людини, її розумового й особистісного розвитку. Увага дослідників зумовлена необхідністю розв'язання одного з ключових завдань дошкільної освіти – формування мовленнєвої особистості дошкільника. Зміст формування мовленнєвої особистості в дошкільному віці визначається програмами мовленнєвого розвитку дітей і нормативними документами для дошкільної освіти [1, с. 56]. Сьогодні в Україні значущість цієї проблеми підкреслюється такими державними документами: закони «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про мову», «Базовий компонент дошкільної освіти», різноманітними програмами розвитку. Так, у Базовому компоненті дошкільної освіти мовленнєвий розвиток виділено в

самостійний напрям. Освітня лінія «Мовлення дитини» та її змістове наповнення акцентує увагу педагогічних працівників не тільки на вирішенні окремих завдань мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку, а й на цілісному підході до формування мовленнєвої компетенції, що виступає одним з ключових критеріїв та умовою становлення й розвитку мовленнєвої особистості дошкільника. Важливою складовою змісту мовленнєвого розвитку дошкільників дослідники вважають діалогічне та монологічне мовлення [2].

Актуальність своєчасного мовленнєвого розвитку в дошкільному дитинстві визначається завданнями щодо створення оптимальних умов для якнайповнішого розкриття потенційних можливостей кожної дитини, які виявляються в специфічно дитячих видах діяльності й пов'язані із комунікацією. Становлення в людини всіх психічних функцій, психічних процесів, особистості в цілому неможливе без міжособистісного контакту. При цьому мовленнєвий розвиток та його вдосконалення необхідно розглядати як відображення становлення навичок комунікативно-мовленнєвої взаємодії. Здатність до спілкування розуміється як комплексна здатність користуватися засобами взаємодії, що забезпечують успішність цілей комунікації.

Артикуляційна сторона мовлення формується саме в дошкільному дитинстві. На заняттях і в повсякденному спілкуванні в дітей тренується чітка вимова слів, правильне використання інтонаційних засобів виразності, формуються вміння застосовувати різний тон, тембр, голосність мовлення та розвиває фонематичний і мовленнєвий слух. Однак слід пам'ятати про те, що дитина багато часу знаходиться в колі сім'ї, з однолітками тощо. У спілкуванні з оточуючими збагачується її словник. Дитина вчиться правильно вимовляти звуки, будувати фрази, викладати свою думку з того чи іншого питання.

Дошкільний вік – це період розквіту дитячої пізнавальної активності. Особливостями розвитку мовлення у дітей дошкільного віку є те, що діти засвоюють мову дуже швидко. Їхній словниковий запас зростає не тільки за рахунок іменників, а й дієслів, займенників, прикметників, числівників. До 6-ти років він у середньому охоплює 14 тис. слів. Паралельно вони оволодівають умінням сполучати слова у речення за законами граматики, у 4-5-річному віці без спеціального навчання засвоюють елементарні правила граматики і синтаксису рідної мови.

Першочерговим завданням мовленнєвого розвитку дошкільників є звукова культура мовлення, виховання якої охоплює чітку артикуляцію звуків рідної мови, фонетичну та орфоепічну

правильність мовлення, мовленнєве дихання, силу голосу, темп мовлення, фонематичний слух. Як відмічає А. Богуш, «зосередженість на її формуванні у дошкільному віці – важлива передумова для подальшого опанування дітьми грамоти у школі. Тому у сучасній дошкільній лінгводидактиці виокремлено три основні завдання виховання звукової культури мовлення дітей: розвивати фонематичний слух, правильне мовленнєве дихання, звуко- і слововимову, виховувати орфоепічну нормативність мовлення на основі розвитку й поступового удосконалення причетних до мовлення органів (слуху, дихання й артикуляції); вчити диференціювати звуки мови, формувати елементарні уявлення про їх характеристики, розрізняти їхнє символічне та знакове сприйняття як основи грамотності; сприяти свідомому оволодінню мовленнєвими (тон, наголос, сила голосу), позамовленнєвими (жести, міміка, постава) та інтонаційними засобами виразності, до яких належать мелодійність мовлення (ніжність, співучість, м'якість), темп, ритм, тембр (веселий, сумний, тривожний), фразовий і логічний наголоси (паузи між мовленнєвими відрізками, підвищення або зниження голосу) відповідно до умов та завдань спілкування [3, с. 183].

Аналіз досліджень та публікацій

Важливими для нашого дослідження є праці відомих психологів Б. Баєва, Л. Виготського, Д. Ельконіна, О. Запорожця, С. Рубінштейна, Г. Костюка, О. Леонтьєва, О. Лурії, А. Маркової, В. Мухіної, І. Синиці щодо різних питань розвитку дитячого мовлення; дослідження психологів-викладачів Т. Кричківської та О. Нещерет та ін.; праці з фізіології О. Іванова-Смоленського, М. Кольцова, І. Павлова та сучасні методичні розробки А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Карпинської, Е. Короткової, Т. Котик, К. Крутій, В. Логінової, Н. Луцан, Г. Ляміної, С. Макаренко, Ф. Сохіна, О. Трифанова, О. Ушакової та ін.

Так, І. Паласевич, акцентує увагу, і ми погоджуємось з її думкою, що «проблема мовленнєвого розвитку в дітей дошкільного віку досліджується в різноманітних аспектах: у контексті мовленнєво-творчої діяльності, що сприяє виявам самостійності, ініціативи і творчості вихованців, задоволенню їхніх комунікативних та пізнавальних потреб (О. Білан, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Кирста, Н. Луцан, С. Макаренко, Ю. Руденко та ін.); методики мовленнєвого розвитку дітей (А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Горбунова, Л. Калмикова, К. Крутій, Л. Михайлова, О. Трифонова та ін.); становлення й розвитку мовленнєвої особистості (І. Луценко, Т. Піроженко та ін.)». Дослідниця зазначає, що підтвердженням є той факт, що «з усіх етапів дошкілья

сензитивним у розвитку мовлення є середній дошкільний вік, коли дитина найбільш чутлива до сприймання та розрізнення звуків, свідомого оволодіння засобами виразності мовлення» [9, с. 250-251].

Формулювання цілей статті

Метою статті є характеристика мовлення дітей дошкільного віку як психічного пізнавального процесу, виокремлення його особливостей розвитку та формування, труднощі, які виникають у дітей щодо мовлення.

Виклад основного матеріалу

У період поширення масової культури велика увага приділяється вихованню мовної особистості, тобто такої, яка володіла б усіма виражальними засобами рідної мови, була б спроможна вільно виражати власні позиції, логічно та послідовно висловлювати свої думки, судження та переконання, пояснювати їх і доводити. Саме тому виникає потреба в оновленні змісту, вдосконаленні форм, методів і технологій навчання дітей рідної мови, розвитку культури мовлення та мовленнєвого спілкування.

Уміння особистості вільно спілкуватися, ефективно використовувати сильні сторони власної мови, прогнозувати успіх мовленнєвої активності завжди цінується суспільством. У дітей в дошкільному віці відбувається становлення усвідомленої мовленнєвої діяльності, особливо актуальним постає питання сутності мови та мовлення у контексті розвитку людства.

Мова для дослідників є універсальним явищем. На їхню думку – це із видів символів чи своєрідна знакова система, тому мову розглядають поряд з базовими потребами людини: необхідністю спілкуватися, належати до соціальної спільноти. Я. Мажуга відмічає, що у відповідності до базових потреб людини можна виокремити такі основні функції мови: комунікативну, впливову, сигнікативну, експресивну, а її структуру складають словник (наявність слів з певними значеннями) і морфологія із синтаксисом, тобто граматичний компонент [8, с. 166-167].

Зв'язок спілкування з створеною людством спеціально для нього знаковою системою вивчав відомий український науковець Г. Костюк. При цьому він наголошував, що мова відіграє велику роль і в процесі пізнання, оскільки символічна складова є основою процесу мислення, розумових дій, операцій. Іншими словами – це засіб спільної діяльності індивідів. Тут чітко видно практичні аспекти комунікації та розуму. Тому і використовують поняття мовлення. Сутність його

полягає у підкресленні вербальної активності особистості під час спілкування та набуття нею інтелектуального досвіду. Як бачимо, воно вміщує у собі формулювання та сприйняття повідомлень, метою яких є регулювання та контроль поведінки. Саме це дозволяє вченим вказувати на тісний зв'язок мовлення зі свідомістю та процесами інтелектуальної сфери людини [8, с. 164].

Л. Виготський активно досліджував мову як психологічний інструмент людини, що дозволяє опанувати, взяти під контроль власну поведінку. Природа феномену у теорії автора розглядається з позицій однієї із вищих психічних функцій. Загальний напрямок розвитку відбувався за рахунок групування двох планів соціального й психологічного. Так, інтерпсихічна функція виникає й діє спершу між людьми у ході еволюції, а вже потім для дитини стає внутрішнім надбанням, інтрапсихічною. Вченим було й описано механізми такого перетворення: інтеріоризації (перехід у внутрішній план із зовнішнього) й екстеріоризації (зворотній процес щодо попереднього). Така взаємодія зовнішнього та внутрішнього, на думку автора, є одним із основних законів еволюції психіки в філогенезі й онтогенезі. Також у концепції відмічена знакова, символічна природа мови, а саме мовлення відноситься до найбільш значущого чинника розвитку свідомості й особистості у період дитинства [4, с. 3].

О. Лурія, один із послідовників культурно-історичної теорії, також підкреслював факт, що мова є важливим надбанням людства у процесі його історичного розвитку. Її сутність полягає у існуванні об'єктивної системи знаків або кодів. Мовлення за баченням фахівця призначене для трансляції інформації у словесній формі. Однак він доповнює, що воно може існувати на генетичному рівні у вигляді спілкування (у його термінології комунікативна діяльність) або ж набувати ознак розуміння (діяльності мислення), іншими словами стати знаряддям думки. Відтак, основним предметом дослідження мають стати висловлювання, що містять у собі процеси кодування – декодування, опосередковані розумінням тих значень, які закладено у їх контекст [8, с. 165-166].

В авторській тематичній програмі А. Богуш «Витоки» вперше навчання мови розглядається як мовленнєва і художньо мовленнєва діяльність, у ній закладено принципи наступності й перспективності щодо змістового аспекту мовленнєвої підготовки.

Мовлення – це процес спілкування людей між собою за допомогою мови. Сам термін «мовлення» означає як процес, так і результат мовленнєвої діяльності особистості. Т.Зелінська та І. Михайлова виділяють такі види мовлення як:

- за екстеріоризованістю чи інтеріоризованістю – зовнішнє та внутрішнє;
- за довільністю – довільнє та мимовільнє;
- за складністю психофізіологічних механізмів, що забезпечують процес мовлення – хорове, ехолалічне (просте мовлення), мовлення-називання, комунікативнє мовлення [8, с. 153-154].

Усне мовлення виникло природним шляхом на початку людського розуму. Воно має такі напрямки як: 1) відправлення мовленнєвого сигналу та його прийом; 2) говоріння й аудіювання. Перевагою усного мовлення над іншими є те, що воно може поєднуватись з невербальними засобами спілкування (жестами, мімікою, інтонацією тощо). Також таке мовлення швидко відбувається, є можливість швидких реакцій, зворотного зв'язку. Недоліками можна назвати різні перешкоди між співрозмовниками, а також моментальність перебігу спілкування.

Питання розвитку зв'язного мовлення дошкільників досліджувалося класиками наукової думки та сучасними науковцями в різних аспектах проблеми: лінгвістичному (Т. Ладиженська, Л. Щерба та ін.); лінгводидактичному (А. Богуш, Н. Луцан, Т. Постоян, Л. Фесенко та ін.); психологічному (Л. Виготський, Г. Леушина, О. Лурія, О. Моляко, С. Рубінштейн, І. Синиця та ін.); психолінгвістичному (І. Зимня, О. Леонтьєв та ін.); педагогічному (Л. Ворошніна, А. Зрожевська, Е. Короткова, Н. Кузіна, Н. Орланова, Є. Тихеева та ін.). Залежно від мети й змісту мовленнєвої комунікації ними виділено три види мовленнєвих висловлювань, якими оволодівають дошкільники: оповідання, опис та пояснення – функціонально-змістовні типи мовлення, структурні частини яких по-різному сполучаються між собою.

Мовлення у вітчизняній психолого-педагогічній науці розглядають у якості діяльності, що має низку ознак: а) сукупності цілісних, завершених актів поведінки; б) наявність системи мовленнєвих дій невербального та вербального планів. *Структура* цього явища є аналогічною до психологічної будови: процесуальний бік становлять орієнтування, планування, реалізація та контроль, а змістовий аспект передбачає аналіз потреб, мотивів, цілей, дій, операцій, результатів.

Мовлення тісно пов'язане з іншими психічними пізнавальними процесами – пам'ятю, мисленням, увагою, уявою. На думку деяких науковців, поняття мовлення та мовленнєва діяльність можуть використовуватися як синоніми. Власне як психологічний феномен мовленнєва діяльність містить у собі щонайменше дві площини:

загальну для всіх та індивідуальну. Останній пласт аналізується за кількома критеріями. Перший із яких – рівень сформованості, на який вказують словниковий запас індивіда, здатність чітко розмовляти й вимовляти звуки, тобто фонетика, можливість правильно формулювати висловлювання, складати розповідь чи речення, тобто граматика. Ці показники дозволяють розглядати мовлення у структурі індивідуальних відмінностей когнітивної сфери особистості [12].

С. Рубінштейн одним із перших активно відстоював ідею, що основним призначенням мовленнєвої діяльності є її спрямованість на забезпечення свідомого впливу на співрозмовників під час спілкування. Відповідно, потрібно досконало опанувати нею. Ним же і були визначені основні напрямки її вдосконалення. Найбільш пріоритетними з них стали: структура (порядок слів у реченні); зв'язність висловлювань у процесі вербальної активності, подолання егоцентризму й розвиток соціалізованої її форми (у цьому контексті говорять про такі форми як діалог, монолог), становлення письма, опанування здатністю до виразності [13, с. 389-416].

Глумачення мовленнєвої діяльності у якості засобу мислення привертає увагу науковців на наявність внутрішнього плану мовлення. У психології побутує переконання, що воно є найбільш складним. Зокрема М. Лісіна вказує на послідовність змін таких її форм: необхідність вияву уваги та доброзичливості, потреба у співробітництві, у виявленні зацікавленості дорослих здобутками та запитаннями дітей, у проявах спільних взаємних переживаннях і розумінні один одного. Онтогенез взаємодії призводить до виникнення у маленької дитини особливої комунікативно діяльності, основною спонукою якої – пізнання тих чи інших ознак дорослої людини. Її засобами є різного роду вербальні й невербальні акти активності, що мають вигляд дій, орієнтованих на індивідів, які знаходяться поруч із малюком. Основою ж є актуалізація мовлення та його розвиток. Така мовленнєва діяльність стає важливим чинником вдосконалення розумової та моральної сфер підростаючої особистості у період дошкільного дитинства. В першу чергу, діти 6-7 років вільно спілкуються один із одним. Вони здатні складати казки, вірші, вести монолог, діалог. Мовлення їх є емоційним, оскільки в ньому використовуються різні виражальні засоби. Взагалі вдосконалення мовленнєвої діяльності у цьому віці здійснюється на цілій низці рівнів: використання мовлення для контролю за поведінкою, збагачення його експресивними засобами, формування вміння взаємодіяти на особистісному рівні; усвідомлення ігрової ситуації на рівні понять, дій, поведінки у ній партнерів по грі, вміння дотримуватися логіки у висловлюваннях; становлення здатностей до

керування та коригування власними мовленнєвими діями, оцінювання співрозмовника, адекватно поводитися у дитячих спільнотах [8, с. 166-167].

Отже, оволодіння рідною мовою відбувається «знизу вгору» – від створення складів та інших елементарних механізмів до вищих рівнів мови, довільності, усвідомленого оперування знаковими одиницями. *Домовний етап* (від 2 до 11 місяців) – гуління (до 5 міс., тобто «а-а-а», «е-е-е») та лепетання (з 5 міс., тобто «ба-ба-ба», «ма-ма-ма»). *Первинний етап* (від 11 міс. до 1 року 6 міс.) – близько 1 року зростає активний словник дитини та вимова перших слів «мама», «тата», «на», «дай» тощо; від 1 року 3 міс. до 1 року 6 міс. Оволодіння прагматичною грамотою, перехід від однослівних до двослівних висловлювань. *Етап оволодіння граматичною структурою мови* (від 1 року 7 місяців до 3 років): близько 2 років дитина оволодіває граматичними формами, починає вичленовувати морфеми, близько 3 років зростає словник дитини та збільшується кількість граматичних форм, які використовуються.

Механізмами оволодіння рідною мовою виступають наслідування (діти чують, як говорять інші люди та повторюють почуте), корекція та підкріплення з боку батьків [5, с. 154].

Для визначення психологічних особливостей розвитку мовлення у дітей дошкільного віку слід зазначити, що на всіх етапах розвитку суспільства у вихованні дошкільників значна увага приділялась розвитку зв'язного мовлення дітей. Зв'язне мовлення охоплює всі види діяльності дітей дошкільного віку.

Підґрунтям розвитку мовлення дітей є вчення фізіолога І. Сеченова Щодо наявності природженої «фізіологічної ехолалії», яка сприяє розвитку мовлення дітей. На його думку, наслідування є вельми складним фізіологічним процесом, що має певні фази. Так, на першій фазі відбувається орієнтування в діях іншої особи, таким чином у дитини відбувається становлення певного «зразка», «мірки» (за І. Сеченовим) для наслідування. Упродовж другої фази відбувається поступове підлаштовування рухів дитини до зразка (мірки), аж доки зразок та його подібність не стануть тотожними.

Для нормального розвитку мовлення дітей у дошкільному закладі важливу роль відіграє організація правильного «мовленнєвого режиму», відсутність постійного шуму і крику. Там, де багато шуму, дитина не просто стомлюється, це призводить до затримки мовленнєвого розвитку. У загальному шумі часом винний вихователь, який розмовляє з дітьми підвищено гучним голосом, намагається їх

«перекричати». Слід привчати дітей дотримуватися тиші, говорити напівголосно, дослуховуватися до навколишніх слабких звуків. І обов'язковою умовою нормального розвитку мовлення дітей є наявність правильного зразкового літературного мовлення педагога.

Розвиток мовлення відбувається у процесі вдосконалення практичного використання мови у спілкуванні з іншими людьми. Водночас мовлення стає основою перебудови психічних процесів, знаряддям мислення. Засвоєння мови супроводжується великою активністю дитини. У дошкільному віці вона є найчутливішою до мовних явищ. Одночасно з орієнтацією на зміст слів вона виявляє неабияку цікавість до звукової форми слова, часто спеціально змінює слова, творить нові. На 5-му році життя дошкільники намагаються усвідомити значення слів і пояснити їх будову. На запитання, чи можна назвати собаку коровою, а корову собакою, дошкільник швидше за все відповість: «Ні, собаки гавкають, а корови дають молоко». Як стверджує Л. Виготський, дитина думає, що назва об'єкта належить йому «від природи» [4].

Наукових підходів щодо періодизації мовлення дітей є досить багато. Свою увагу ми зупинили на психологічній періодизації мовленнєвого розвитку дитини М. Красногорського та А. Маркової.

М. Красногорський виокремлює такі етапи розвитку мовлення в дітей. *Перший передмовленнєвий період (перший рік життя)*: 1) підготовка дихальної системи до реалізації голосових реакцій, утворення недиференційованих голосових шумів і звуків (від 3 до 6 місяців); 2) гулення, утворення голосових недиференційованих гортанних, глоткових, ротових, губних шумів і окремих непевних мовленнєвих звуків; 3) белькіт як первинна форма мовленнєвого потоку, що складається з недиференційованих голосових звуків, породжених наслідуванням.

Другий період - утворення мовленнєвих звуків і їх диференціювання: 1) синтез складів (6-12 місяців), опосередковування зовнішніх подразників; 2) синтез складових двочлених низок (9-12 місяців) і їх автоматизація; 3) утворення перших 5—10 слів (8-12 місяців).

Третій період (третій рік життя): 1) збагачення словникового фонду до 500 і більше слів; 2) утворення й автоматизація мовленнєвих ланцюгів від двочлених до багаточлених шаблонів; 3) удосконалення вимови окремих слів і мовленнєвих шаблонів.

Четвертий період (четвертий рік життя): 1) збагачення словникового фонду до 1000 і більше слів; 2) подовження й ускладнення мовленнєвих ланцюгів, при цьому кількість слів у мовленнєвих низках

досягає 9-10; 3) нагромадження й автоматизація мовленнєвих низок і формування складніших мовленнєвих потоків мислення; 4) посилена голосна вимова мовленнєвих низок, що сприяє їх зміцненню; 5) закріплення, зміцнення мовленнєвих стереотипів та їх автоматизація; 6) подальше поліпшення фонем і слів неправильної вимови у мовленнєвих низках; 7) поява простих підпорядкованих словникових низок або підрядних речень.

П'ятий період (п'ятий рік життя): 1) подальше збагачення словникового фонду; 2) вироблення пристосованої гучності вимови; 3) розвиток підпорядкованих складних речень [5, с. 31-32.]

А. Маркова в основу цієї періодизації поклала становлення і диференціацію функцій мовлення та форм, що їх обслуговують. Під *мовленнєвими функціями* розуміють види мовленнєвої діяльності з різними завданнями, цілями, що впливають із ширших сфер спілкування. *Форми мовлення* – це система суспільно вироблених засобів для здійснення мовленнєвої діяльності.

А. Маркова, виділяючи поняття «мовленнєвий вік», пов'язує його з віковою періодизацією та провідною діяльністю дітей (див. табл.1).

Таблиця 1

Період розвитку	Мовленнєві функції	Форми мовлення
Немовлячий період (до 1 року)	соціально-емоційний контакт із дорослими; на кінець року з'являється індикативна функція (називання ознак предметів)	гукання, гуління, белькіт, складовий контур слова, слово
Ранній вік (від 1 до 3 років)	узагальнювальна (слово вживається щодо групи, класу предметів), вказівна (це м'ячик)	речення, ситуативне та діалогічне мовлення
Дошкільний вік (від 3 до 6-7 років)	соціальний контакт, регулювальна, планувальна функції мовлення	діалогічне, монологічне, контекстове, пояснювальне; мовлення-повідомлення, розповідь, опис, міркування, інструкція

Більшість психологів погоджується з тим, що когнітивний розвиток є основою мовленнєвого. Для спілкування на відповідному рівні дошкільникам потрібно мати певні знання про навколишній світ, елементарне розуміння чужих і особистих можливостей. *У свою чергу мова сприяє:* засвоєнню нової інформації, запам'ятовуванню; розв'язуванню пізнавальних, мислительних завдань; допомагає дітям з'ясувати суть понять, не пов'язаних з фізичними властивостями об'єкта; розумітися на соціальних поняттях, що, пов'язані з статусом і роллю [10, с. 151-155].

Важливе значення для психічного розвитку дошкільника має комунікативна функція мови, яка полягає у використанні мови як засобу спілкування. Вміння розмовляти ґрунтується на таких соціальних навичках, як послідовність говоріння; враховування досвіду, вмінь, інтересів і потреб співрозмовника; уникнення домінування в розмові і перебивання співрозмовників; вияв уваги та готовність продовжити спілкування невербальними засобами (поглядом, жестом тощо).

Загалом комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника відбувається на різноманітних рівнях (див. табл. 2) [10, с. 151-155].

Таблиця 2

Рівні комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника		
<i>поведінковий рівень (оволодіння мовленнєвою поведінкою)</i>	<i>когнітивно-лінгвістичний рівень (розвиток понятійної свідомості)</i>	<i>особистісний рівень (регулювання мовленнєвої взаємодії)</i>
<ul style="list-style-type: none"> - спрямування уваги на партнера по спілкуванню, настанова на реакцію-відповідь; - володіння різноманітними експресивно-мімічними засобами спілкування; - вміння налагоджувати міжособистісні контакти 	<ul style="list-style-type: none"> - розуміння просторово-часових ознак ситуації спілкування (значення слів, що характеризують місце, час, зміст взаємодії); - усвідомлення емоційного змісту ситуації спілкування (значення слів, що характеризують емоційний стан людини); - розуміння дійових осіб у грі, праці (значення слів, що характеризують людину); - збагачення словникового запасу (різноманітне і точне використання лексики, що відповідає ситуації і змісту спілкування); - граматична правильність мовлення; - фонетичний розвиток (вимова звуків, дикція, сила голосу, паузи, наголос) 	<ul style="list-style-type: none"> - прагнення до розгорнутості, логічності й зв'язності висловлювання, розповіді; - керування мовленням, його зміна відповідно до розвитку ситуації; - удосконалення характеру продукованого тексту (враховуючи ситуацію, досвід, творчий підхід); - самооцінка в дії, що визначає тип комунікативної позиції у спілкуванні; - ціннісні орієнтації, пов'язані з людиною (оцінка співрозмовника, безцінне сприймання іншої людини); - потреба в міжособистісному спілкуванні, широта та дієвість його мотивів

В онтогенезі мовленнєвого розвитку дитини провідні мотиви у формуванні мовних і мовленнєвих умінь характеризуються як пізнавальні, соціокультурні, що свідчить про значимість для повноцінного формування мовлення виникнення потреби в комунікативній взаємодії, спілкуванні та про обов'язковість сприятливих умов протікання цієї діяльності, що включають, у тому числі кількість і якість контактів і позицію дитини в цій взаємодії. Сама

зацікавленість у взаємодії впливає на розвиток і застосування «комунікативно-мовних здібностей» [6, с. 35-59].

Комунікативно-мовленнєвий розвиток на 4-ому році життя полягає у продовженні засвоєння дитиною експресивно-мімічних, паралінгвістичних (невербальні: жести, міміка, рух тощо; парамовні: інтонація, ритміка, мелодика та ін.) мовних засобів. Вона розуміє мову без наочності, уважно слухає казки, усвідомлює їх зміст, за допомогою дорослого охоче переказує їх. У спілкуванні молодші дошкільники користуються простими і складними (складнопідрядними) реченнями, виявляють ініціативу та активність.

На 5-ому році життя дитина починає оволодівати різними модифікаціями темпу та сили голосу, дикцією та виразністю мовлення. Обсяг побутової лексики наближається до її обсягу в дорослої людини. Словниковий запас становить майже 5 тис. слів. Дошкільник вчиться правильно узгоджувати слова, використовує поширені речення, його висловлювання адекватні ситуації мовлення. Він відповідає на запитання, ставить зустрічні, самостійно робить прості пояснення, наводить докази, переказує казки і розповіді, з незначною допомогою дорослого складає описові й оповідні висловлювання.

У 6-7 років адекватними ситуації є темп і сила голосу, правильно поставлена дикція, урізноманітнюються засоби виразності мовлення, збагачується обсяг побутової лексики, відбувається активне оволодіння видовими, родовими та образними поняттями. Словниковий запас досягає 5-6 тис. слів. У цьому віці дошкільник уміє узгоджувати слова за всіма граматичними категоріями, використовує всі типи речень (прості, поширені, складносурядні й складнопідрядні). Його висловлювання адекватні конкретним комунікативним ситуаціям і позаситуативному спілкуванню.

Діти старшого дошкільного віку самостійно придумують казки, розповіді, використовують різноманітні виражальні засоби, зацікавлено сприймають чужі аргументи, докази і самі ними послуговуються. Вони виявляють ініціативу в спілкуванні: діляться враженнями з ровесниками, ставлять запитання, залучають ровесників і старших до спілкування. Старші дошкільники навіть зауважують мовні помилки ровесників, виправляють їх, користуються простими поняттями. Їхнє мовлення чисте, граматично правильне, виразне. Старший дошкільний вік є періодом значних змін в особистісному розвитку дитини. У певному значенні цей період можна розглядати і як сенситивний, і як кризовий період. Він характеризується сенситивністю до зовнішніх впливів середовища, опосередкованістю уявлень про себе думкою дорослих, ситуацією успіху-неуспіху та ін. Поява нових форм

діяльності, нових якостей особистості дитини, нових відносин до дійсності, до оточуючих, до себе самої і визначає її розвиток. В дошкільному віці відбувається активне формування мовленнєвої та мовленнєвої систем.

Процес формування повноцінної мовленнєвої діяльності, умовою успішності якої виступає повноцінне спілкування дитини з оточуючими людьми, потребує від неї володіння мовними засобами, комунікативними навичками. Процес оволодіння діалогом, а далі знаходження комунікативної компетенції, сукупності комунікативних навичок значно ускладнений у дітей з тяжкими мовленнєвими порушеннями. [7, с. 12].

Методика розвитку мовлення дітей дошкільного віку ґрунтується на вченні психологів (Д. Ельконін, С. Карпова, Р. Левіна, Ф. Сохін та ін.) про раннє усвідомлення дитиною звукового складу рідної мови [3, с. 37-38].

Отже, вивчення особливостей розвитку мовлення дітей дошкільного віку – це процес довготривалий, цікавий та захоплюючий. Він залежить від багатьох чинників, у тому числі і формування повноцінної мовленнєвої діяльності, умовою успішності якої виступає повноцінне спілкування дитини з оточуючими людьми, потребує від неї володіння мовними засобами, комунікативними навичками.

Визначаючи роль та місце мовленнєвого розвитку у формуванні дошкільної зрілості дитини, науковці відмічають, що своєчасне оволодіння мовою є основою розумового розвитку дитини та запорукою її повноцінного спілкування з оточуючими. Для дитини правильна, виразна мова розкриває перед нею можливість максимально широко користуватися нею, як засобом спілкування, що сприяє формуванню особистості дитини в цілому. Вся діяльність людини безпосередньо зв'язана з мовою, яка вже починаючи з перших років життя, відповідно впливає на діяльність, змінює її поведінку.

Психофізіологічними дослідженнями доведено, що саме дошкільний вік є найсприятливішим для оволодіння рідною мовою. До 5-ти років дитина засвоює звукову систему рідної мови й усвідомлює звуковий склад слова (Д. Ельконін), до 4,5 року засвоює відмінкові закінчення та основні граматичні форми (О. Гвоздев), а з 5-ти років оволодіває монологічним мовленням (С. Рубінштейн). Якщо ж дитина з якихось причин буде ізольована від повноцінного мовленнєвого спілкування в дошкільні роки, це негативно позначиться на її подальшому мовленнєвому і розумовому розвитку.

Опановуючи рідну мову, дитина засвоює не тільки слова, їх склад та видозміни, але й нескінченну кількість понять, поглядів на

предмети, безліч думок, почуттів, художніх образів – все це дитина засвоює за 2-3 роки.

В програмах розвитку дітей дошкільного віку «Українське дошкілля», «Впевнений старт» з розділу мовленнєвого розвитку звертається велика увага на виховання звукової культури мови. Закріплювати правильну вимову всіх звуків рідної мови, регулювати силу голосу, швидкість вимови, правильно користуватися інтонаційними засобами виразності, розвивати і удосконалювати мовний слух – ці завдання лежать в основі роботи логопеда.

Оволодіти граматичною будовою мови означає: навчитися правильно вживати різні відмінкові закінчення слів, дієслівні форми та їх видозміни; самостійно будувати прості і складні речення; в своїх розповідях граматично правильно змінювати всі слова, що входять в активний словник; вправляти дітей у вживанні важких форм знайомих слів; поповнювати словниковий запас слів назвами предметів, якостей, дій; вчити вживати потрібні за змістом слова при визначенні якості ознак предметів; розвивати вміння зв'язно, послідовно і зрозуміло переказувати літературні твори за допомогою вихователя, логопеда; складати самостійно розповідь описового чи сюжетного характеру за картиною чи серією сюжетних картин; вчити добирати слова з різною тривалістю звучання, слова із заданими звуками.

Різноманітні відхилення мовного розвитку негативно позначаються на сприйманні мови, висловлюванні власних думок, оволодінні знаннями та формуванні особистості дитини, тому дуже важливо в дошкільні роки виправити недоліки звуковимови. Домогтися того, щоб дитина вільно володіла усіма звуками рідної мови. Тільки при цих умовах дитиною буде засвоєна програма дитячого садка.

Порушення мовлення певною мірою негативно впливає на весь психічний розвиток дитини, позначається на її діяльності, поведінці. Обмеженість мовленнєвого спілкування може впливати на формування особистості дитини, спричинити психічні нашарування, специфічні особливості емоційно-вольової сфери, сприяти розвитку негативних якостей характеру (сором'язливість, невпевненість, замкнутість, негативізм, почуття неповноцінності). Все це негативно впливає на опанування грамоти, успішність загалом.

Аналіз реальної ситуації, що склалася наразі в системі розвитку дітей дошкільного віку, показав, що кількість дітей, які мають відхилення в мовленнєвому розвитку, постійно зростає. Серед них значну частину становлять діти 5-6-річного віку, які не засвоюють у певний час звукову сторону мовлення.

Усвідомлення звукового аспекту мовлення є важливою передумовою успішного оволодіння читанням і письмом. Щоб опанувати грамоту, треба не тільки чути і вміти вимовляти окремі слова й звуки, з яких вони складаються, а й мати чітке уявлення про звуковий склад слова. Це стосується не тільки дітей, в яких є вади звуковимови, а й дітей з нормальним мовленнєвим розвитком. Їм важко розпізнавати визначений звук у слові без поділу на склади. Якщо взяти програму дошкільного закладу «Впевнений старт», діти 5-го року життя в II-півріччі повинні робити звуковий аналіз слів типу «мак», «лак», «рама».

Навіть діти, які відвідують логопедичні заняття, відчувають труднощі, коли їм пропонують завдання типу придумай слово, що починається на склад «ра». Якщо з одним словом вони справляються, то придумати 3-5 слів викликає труднощі. При цьому формування фонематичних процесів відбувається на кожному логопедичному занятті, паралельно на заняттях в ДНЗ.

Формування лексичної, передусім семантичної (вимовної) сторони мовлення є однією з основних проблем розвитку мовлення дитини в нормі та в патології. Процес збагачення словесних засобів спілкування, який проявляється у їхньому розвитку та розширенні, як відомо, тісно пов'язаний з розвитком мислення дитини. З другого боку – засвоєне слово узагальнює предмети, ознаки, дії, зараховуючи їх до певної категорії, що відкриває для дитини нові можливості для співвіднесення, комбінування, структурування інформації про навколишній світ.

Вербальна поведінка дитини значною мірою залежить від рівня розвитку лексичної сторони мовлення, бо у процесі формування вислову, людина добирає слова з того запасу, який зберігається у її довготривалій пам'яті.

Словник теперішніх дітей є обмежений. І, коли батьки стверджують, що їхні діти говорять все, вони не розуміють, що рівень словника їхніх дітей – це рівень побутової мови, це специфічні слова, вирази, діалектні слова, специфічна побудова речень, яка характерна для тієї місцевості, але це не є показник. Крім обмеженості є ще звуження смислової структури слова, несформованість різних типів його значень (синонімічних, антонімічних, переносних, твірних, похідних).

На даному етапі доводиться спостерігати характерні помилки у побудові речень: пропуски прийменників, сполучників, неправильне узгодження іменників з прикметниками та займенниками в роді, числі і відмінку, неправильний вибір відмінкової форми іменника, що

керується дієсловом. Запас прикметників і прислівників, що характеризують властивості предмета, зовнішність, риси, поведінку тварин і людей досить малий.

Важко дітям міркувати вголос, коментувати, переказувати, складати власні казки, розповіді, описи, що повинні робити діти старшого дошкільного віку згідно Державних стандартів.

Граматичну будову мовлення дитина засвоює в процесі спілкування з дорослими та однолітками. Із мовленнєвого оточення діти запозичують слова в різних граматичних формах і поступово починають самостійно користуватися різноманітними граматичними засобами. Однак шлях засвоєння граматичної сторони мовлення складний і довготривалий. Коли формування граматичної сторони відбувається вкрай складно, це проявляється в більш уповільненому темпі засвоєння граматичних форм, дисгармонії розвитку морфологічної та синтаксичної систем мовлення.

Установлено, що вік п'ятого року життя є оптимальним для розвитку особливої (вищої) форми фонематичного слуху, фонематичного сприймання і розвитку дитини у звуковій діяльності. Якщо формування звуків не відбувається відповідно до певного віку дитини, на допомогу їй приходять педагоги, батьки, які намагаються навчити дитину вимовляти звуки правильно.

Отже, раннє виявлення дітей з мовленнєвою патологією та чітке діагностування за видами порушень – одне з важливих завдань, що стоїть перед логопедами, вихователями, вчителями. Важливою складовою становлення особистості дошкільника, на думку І. Артемчук, є мовленнєва діяльність, що передбачає вміння користуватися мовленням у конкретних ситуаціях, застосовуючи як вербальні, так і невербальні знакові системи спілкування [11, с. 6].

Мовленнєва діяльність є одним із видів пізнавальної діяльності. Теорію мовленнєвої діяльності досліджували такі вчені як Л. Виготський, Н. Жинкін, О. Леонтьєв, О. Рейпольська, Л. Щерба та інші. Мовленнєва діяльність у навчанні розглядається як сукупність процесів сприйняття, вираження, впливу, що забезпечують пізнання та спілкування. А мовлення є самостійною діяльнісною основою для формування особистості дитини. Вона є різновидом інтелектуального акту, що містить два взаємообумовлених процеси – говоріння та слухання, які здійснюються на будь-якому рівні комунікації [7, с. 158-160].

Для організації мовленнєвої діяльності в умовах закладу дошкільної освіти використовується як традиційні, так і сучасні методи навчання. Діти дошкільного віку під час гри на заняттях із задоволенням

користуються різноманітними фразами, шаблонами тощо. За допомогою гри легше зосередити увагу дітей дошкільного віку, залучити їх до активної роботи. Гра надає можливість зробити процес повторення лексики та граматичних конструкцій захоплюючим для дітей дошкільного віку.

Одним із поширених методів у навчанні дітей мови є метод повної фізичної реакції (TPR). Цей метод базується на узгодженні мовлення і дії: навчання мовлення здійснюється через фізичну (моторну) активність. Оскільки рухова активність відбувається під час слухання, виконання або відтворення пісеньки, римівки, то окрім лексики діти запам'ятовують граматичні структури.

Ще одним з ефективних методів навчання дітей дошкільного віку є сугестивний метод. Технологія сугестивного навчання передбачає цілеспрямоване навіювання на основі релаксації у звичайному стані свідомості, що приводить до виникнення ефекту надзапам'ятовування. Іншими словами, цей метод передбачає створення сприятливих умов для оволодіння усьним мовленням, основна увага приділяється емоційній стороні процесу навчання, усній мовленнєвій комунікації, поповненню словника, засвоєння та активізація проходить у грі та з використанням мови та рухів, драматизації [7, с. 162-164].

Кожен метод безперечно має свої позитивні і негативні сторони, але за певних умов усе те, що є позитивним в цих методах, може бути влучно використане креативним педагогом. Аналіз теорії мовленнєвої діяльності дає можливість зробити висновок, що ця діяльність дітей дошкільного віку може входити до іншої діяльності, значно ширшої, наприклад, ігрової, трудової, пізнавальної тощо. Узагальнюючи дані психолого-педагогічних досліджень з проблеми організації мовленнєвої діяльності дошкільників, слід наголосити, що цей процес є необхідним чинником реалізації різноманітних цілей навчання, зокрема мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку.

Висновки з даного дослідження

і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, питання розвитку мовлення та мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку було і залишається актуальним. Його місце в розвитку особистості є суттєвим і вимагає постійної уваги. У період дошкільного віку відбуваються суттєві зрушення у плані внутрішнього мовлення, формуються специфічні абстрактні розумові дії. У зовнішньому плані їх можна помітити у здатності до вільного вираження думок, бажань, у вмінні контролювати себе у плані

використання мови під час особистісного спілкування, у навичках контролювати себе на рівні особистості.

Нажаль, в розвитку мовлення дітей дошкільного віку часто виникають проблемні ситуації, що стають загрозою у подальшій мовленнєвій діяльності дитини. Це у подальшому відображається на її емоційному, психологічному стані, проявляється у навчальному процесі, тому вчасне звернення до фахівця може виправити ситуацію. Дорослі мають знати і розуміти напрямки розвитку мовленнєвої діяльності у дошкільному віці та докладати зусиль щодо її оптимізації, особливо під час організованого навчання дітей у закладах дошкільної освіти.

Перспективами подальших розвідок є вивчення впливу гаджетів на мовленнєву діяльність дошкільників та позиція та роль дорослих щодо цього.

Література

1. Алексєнко-Лемовська Л. В. Становлення слова у дітей дошкільного віку: теоретичний аспект. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/14021/3/Stnovlennya%20slova%20u%20ditej%20doshkil%60nogo%20viku%20teoret%60chny%60j%20aspekt.pdf>
2. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К.: Освіта, 2012.
3. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах. Підручник / За ред. А. М. Богуш. Друге видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. 704 с.
4. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. М. : Просвещение, 1991. 93 с.
5. Зелінська Т. М., Михайлова І. В. Практикум із загальної психології : навч. посібн. К. : Каравела, 2009. 272 с.
6. Казаковская В. В. Коммуникативные навыки ребенка в диалоге: вопросно-ответные комплексы. *Ребенок как партнер в диалоге: Труды постоянно действующего семинара по онтолингвистике*. Вып. 2. СПб. : Изд-во «Союз», 2001. С.35 - 59.
7. Кумуджи М. Мовленнєва діяльність як умова навчання англійської мови дітей дошкільного віку. *Збірник наукових статей студентів спеціальності «Дошкільна освіта»* / за заг. ред. проф. О. Л. Кононко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. С. 158-163.
8. Мажуга Я. Проблема мовлення та мовленнєвої діяльності у контексті наукового аналізу. *Збірник наукових статей студентів спеціальності «Дошкільна освіта»* / за заг. ред. проф. О. Л. Кононко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. С. 163-167.
9. Паласевич І. Л. Організаційно-педагогічні умови мовленнєвого розвитку дітей середнього дошкільного віку. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Вип. 35, 2017 С. 250-251.
10. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія : навч. посіб. 3-тє вид., перероб., доповн. К. : ВЦ «Академія», 2017. 368 с.
11. Психологічна енциклопедія / Упор. О. М. Степанов. К. : «Академвидав», 2006. 424 с.

12. Рейпольська О.Д. Педагогічні умови мовленнєвого розвитку дітей у різновіковій групі дитячого садка (на матеріалі англійської мови): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. : Інститут проблем виховання АПН України. К. , 2004. С. 22.
13. Рубінштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб. : Питер, 2007. 713 с.

References

1. Aleksieienko-Lemovska L. V. Stanovlennia slova u ditei doshkilnogo viku: teoretychnyi aspekt. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/14021/3/Stnovlennya%20slova%20u%20ditej%20doshkil%60nogo%20viku%20teorety%60chny%60j%20aspekt.pdf>
2. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity v Ukraini. – K.: Osvita, 2012.
3. Bohush A. M., Havrysh N. V. Doshkilna linhvodydyaktyka : Teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoi movy v doshkilnykh navchalnykh zakladakh. Pidruchnyk / Za red. A. M. Bohush. Druhe vydannia, dopovnene. K. : Vydavnychiy Dim «Slovo», 2011. 704 s.
4. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. М. : Prosveshchenye, 1991. 93 s.
5. Zelinska T. M., Mykhailova I. V. Praktykum iz zahalnoi psykholohii : navch. posibn. K. : Karavela, 2009. 272 s.
6. Kazakovskaia V. V. Kommunikativnye navyky rebenka v dyalohe: voprosno-otvetnye kompleksy. Rebenok kak partner v dyalohe: Trudy postoianno deistvuiushcheho semynara po ontolynhvystyke. Выр. 2. СПб. : Yzd-vo «Soiuz», 2001. S.35 - 59.
7. Kumudzy M. Movlennieva diialnist yak umova navchannia anhliiskoi movy ditei doshkilnogo viku. Zbirnyk naukovykh statei studentiv spetsialnosti «Doshkilna osvita» / za zah. red. prof. O. L. Kononko. Nizhyn : NDU im. M. Hoholia, 2019. S. 158-163.
8. Mazhuha Ya. Problema movlennia ta movlennievoi diialnosti u konteksti naukovoho analizu. Zbirnyk naukovykh statei studentiv spetsialnosti «Doshkilna osvita» / za zah. red. prof. O. L. Kononko. Nizhyn : NDU im. M. Hoholia, 2019. S. 163-167.
9. Palasevych I. L. Orhanizatsiino-pedahohichni umovy movlennievoho rozvytku ditei serednogo doshkilnogo viku. Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Vyp. 35, 2017 S. 250-251.
10. Savchyn M., Vasylenko L. Vikova psykholohiia : navch. posib. 3-tie vyd., pererob., dopovn. K. : VTs «Akademiia», 2017. 368 s.
11. Psykholohichna entsyklopediia / Upor. O. M. Stepanov. K. : «Akademvydav», 2006. 424 s.
12. Reipolska O.D. Pedahohichni umovy movlennievoho rozvytku ditei u riznovikovii hrupi dytiachoho sadka (na materiali anhliiskoi movy): dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.08. : Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy. K. , 2004. S. 22.
13. Rubinshtein S. L. Основы обshchei psykholohiy. Spb. : Pyter, 2007. 713 с.